

U književnom razvoju Mladena Oljače njegov najnoviji i opsežni roman o herojskoj i stravičnoj borbi na Kozari predstavlja najbolje ostvarenje. Ono je to po izgrađenom tematskom jedinstvu, po izvesnoj širini sigurnije koncepcije, po pokušaju da se dublje zahvati tema u kojoj bi značajno mesto imali pripadnici naših izukršanih i u ratu znatno poremećenih, vrlo često zloupotrebljenih, etničkih grupacija, naroda, i po tome što je u njemu vidljiva težnja da se u građenju romansijerske strukture primeni što složeniji i moderniji književni postupak. I povodom ovoga dela treba odmah naglasiti da Oljača ne pripada onom redu malobrojnih pisaca koji su istraživali i kopali po nesigurnom i neproverenom tlu stvarnosti, nije vizionarski usmeren kao tražilac pukotina u čoveku-borcu i nekih posekootina koje su ranjale idealno zamišljeni svet novih ljudskih odnosa. Sve ostalo bilo je u mnogome putovanje utabanim stazama: hroničarsko ređanje događaja u odbrani Beograda, stereotipni problemi u vezi sa kolektivizacijom sela, novinarsko-feljetonska spremnost da se površno pride teškim temama urbane sredine sa njenim potajnim podzemljem. Za poslednjih nekoliko godina u Oljači se najviše doznalo po administrativnim funkcijama koje je imao u udruženjima književnika, u kojima se zamršavalo i splitalo, izbijalo na površinu ili se strovaljivalo u pustosti književnih intriga, objašnjavajući jedne izjave i, pobijajući druge, zalažući se za jedan vid statutarne rešenja i žestoko osporavajući drugi, i za sve to vreme, uporno do današnjeg dana, bio je uvek spreman da daje izjave, da koriguje objave, da demantuje jedne sudove i da objašnjava druge stavove. Roman o Kozari za trenutak je skrenuo pažnju na njega kao pisca.

Čuvena kozaračka bitka i do u tancine omamljivke razrađena i slučena legenda o njoj toliko su istorijski i maštovito prisutne u našoj svesti, naseljene u neposrednom ili posrednom pamćenju, što vrlo često može da bude još upečatljivije, da se i sama pomisao o tome kako bi književno, umetnički, stvaralački trebalo prići toj temi mora smatrati, za jednog pisca, i obaveznom i rizičnom. Brojni živi učesnici, sile legende, problem distanciranja koji može da sprečava donekle veću slobodu u tretiranju i oblikovanju građe, čitalačka publika u kojoj slava kozaračke epopeje živi narodnom pesmom i narodnom svešću, sve su to bile velike prepreke na koje je pisac sigurno računao i koje je morao i različitim postupcima i ustupcima da rešava. Ali, s druge strane, u našoj književnosti preden je jedan vrlo značajan put u umetničkom oblikovanju rata i revolucije, tako da je Oljača imao nezaobilazne prethodnike čije je stvaralačke dobitke morao poštovati i čija iskustva nije mogao zaobići. Božić se uz svu opreznost na poštovanje prirode duševnog dara, za ovaj roman može reći da ne bi mogao nastati da pre njegove pojave Dobrica Ćosić nije postavio tražičnu i moralne dileme svojih ratnika i reljefnu genuzu neprijateljske ideologije, da Oskar Davičo nije, posebno, stvorio složenu ličnost kapetana nacističke vojske koja izmiče svim oblicima kod nas tako izrađene tehnike crno-belog slikanja, da, dalje, Branko Ćopić nije predstavio svoj raznovrsnost potpune seljačke stihije kada se u ratu sukobljavaju vere,

SVEDOČANSTVO, BEZ DUBINE I ZAMAH

Mladen Oljača, Kozara.
Beograd, 1966.

slojevi i nacije, opredeljuju za i protiv. koliko po ideološki svesnim pripremama toliko i po odlučujućoj moći slučaja, da Mihaljo Lalić nije omogućio da se na nov način rat i revolucija shvate i kao ogroman vrtlog u kojem se glava spavasa i za ideju i svakojako, u kojem je sve što postoji okrenuto na besomučnu hajku protiv čoveka, da Antonije Isaković nije fiksirao one tako karakteristične slike i situacije ratnih nevođa, tragike, uzleta i uzaludnosti.

Kozara je u romanu Mladena Oljače ogromno ratno poprište koje izmiče svim proračunima strategijskih skica o položajima odreda, četa i pojednaca. A ošrom slika što likovno predstavlja to poprište, uzdignuto do simbola, obuhvata sve: guste šume, krivudave ceste, kožice zavijulke, uske staze radnika i namernika, sela u plamenu, zbegove u masama iz kojih se čuju dečji krik i ženska lelekanja: tu su legendarni heroji sa Kozare, nepoznati borci iz mase "bezumlja smelih" partizani, ustaše, Nemci, nadiruću tenkovi i moderna vojna mehanizacija, avioni i topovi, široki lukovi leta nebo i prodiranja u dubinu zemlje, masovni pokolji. Zasedke busije pojedinačni susreti oči u oči, sukobi agresije i odbrane, istine i laži, pravde i obmane; tu su izukršani strahotama rata putevi koji su se spleli u čvor na Kozari — i onog nemačkog majora iz daleke Bavarke, i ustaških ideologa iz Zagreba, radnika i studenata iz Hrvatske, komandira i vojnika iz Srbije, Crne Gore, Dalmacije, boraca iz svih krajeva, predstavnika narodnosti, vera, slojeva. Ali tu su pre svega i iznad svega — Kozarčani. Njih je pisac opisivao sa posebnim simpatijama i sa većim pretenzijama. Zato je između pojedinih poglavlja utkivao odlomke iz starih zapisa, iz istorije bosanske-hercegovačke bune, bosanskog ustanka, iz dnevnika, iz priča starog šumara, za koje se pre može reći da su znaci o moći pisčeve fikcije nego što su sigurni autentični izvor za stvarne podatke i događaje. U tim odlomcima najviše je mesta dato nepokornosti kozaračkog življa, njihovoj teškoj muci življenja i stalnoj vetrometini na kojoj su se stolovima nalazili u borbi protiv različitih ovačaja, i u kojoj su izdržali sve naletе brisne se za žito i potomstvo, za slavu i čast svoga imena, tako da ti odlomci rađeni (ili birani), po svojoj prilici s najviše pažnje i umetničke snage, dolaze da skladno uspostave kontinuitete između prošlog i sadašnjeg, da povežu likove junaka iz davne istorije sa herojskim otporima iz revolucionarnog rata. Ima u tom prožimanju nečega od iskonske snage naroda koji se izraz nagonom i silovitog borbi za održanje i što, baš zbog toga, drži ravnotežu i tlenja, pobuna, prkosu svojstvenih mentaliteta i karakteru naroda koji je rasut na razmeđuputeva i strana sveta.

Tako ta knjiga može da živi izvesnim obeležjem narodnog i nacionalnog duha i da u velikoj meri bude dokument o jednoj značajnoj etapi naše oslobodilačke borbe, koja je toliko čekala i koja će još čekati na adekvatnu umetničku obradu, i da među onim knjigama, koje ma kog roda bile i ma kakvu umetničku vrednost imale, ostanu na policama naših domova onako kao što već odavno stoji Veselinovićev *Hadžuk Stanko* o ustaničkoj buni i Jakovljevićeva *Srpska trilogija* o sudbinom danima prvog svetskog rata.

Za ono što je teo da učini razumljivim, rasprostrtim, širokim u slikanju ljudi i događaja, za ono što je verovatno smatrao da je potrebno primeniti da bi se bolje sagledali koreni sukoba u ideološkom pogledu, Oljača je u književnom postupku bio raznovrstan: puno tematsko jedinstvo protkano je motivom Kozare posledno, kompozicijsku strukturu čine dve knjige i trideset i tri glave u kojima ima i hroničarsko ređanje događaja i dnevnikaških zapisa i epopejske slike herojskih i razumljivih scena masovne snage, kratkih razmišljanja i brzih dijalogaških obaveštenja pisama, naredba izveštaja, zapisa. Oljača je neosporno vešt pisac u postizanju fabularnih zanimljivosti, zna da u pričanju izazove radoznalost za sudbine svojih ličnosti, ume da koncentriše pažnju na ključne osnove radnje i da na kraju sve na vreme razmisli ne ostavljajući čitaoca u nedoumici. Pored opesivne teme koju predstavlja Kozara kao pojam, legenda i simbol, treba i u Oljačinom postupku tražiti razloge za dobru prođu knjige, jer se ona čita lako, brzo, zanimljivo i po čemu zna koji put nameće pitanje o fenomenu komunikativnosti sa publikom, koji treba uzeti u obzir kad je reč o estetskoj proceni vrednosti dela. Možda je priroda njegova dara lakva, a možda je i sam svesno prirodo ustupio prilici, pa se zato u njegovoj knjizi primećuje naivnost u psihologiji, često slabi dijalozi, vođeni najviše u običnom razgovornom tonu, odsustvo više misaonosti, brojna i katkad površna pitanja postavljena u monologu kao da dolaze od trećeg lica, prenaplašeno plaćevna patetika, itd. Sve je to, zaista, omogućilo dobar odnos prema prosečnom čitaocu ali je, u krajnjem cilju, dovelo do toga da se za ovu knjigu od preko četiri stotine i pedeset stranica, koja je posvećena jednom izdometnom istorijskom događaju, velikoj bitci, narodu i revoluciji, ne može reći da se u toku njenog čitanja ili kasnije raspuko nebo od siline piščevog talenta i da je objektivno ali jezivi tužanj zemljom što ga može da stvori stilaska erupcija onako, kako je, drugim povodom, o "haosu" Balzakovog stila govorio Tibode, da se oseća kuda je prošla velika armija.

Oljačin postupak, donekle razbijen, isecan feljtonski zanimljiv, nije bio pogodan za postavljanje najkrupnijih pitanja u prvi plan i nije u dubu sa epopejskim zabavlom u strahotnu sudbinu naroda, kada se u ratu, u revoluciji, rešava pitanje opstanka ogromnog ljudstva, sa unaženim mladostima, sa vizijama novog i boljeg života. Sa onim čudesnim pretpostavkama koje u antiratnoj svesti treba da donese prevratnica i prekretnička strana rata, sa slučajnim ranama kasnije, od kojih se ne začeljuje lako, ostavljajući i na pobednicima traumatične tmine, poremećene sne i mračne misli od sećanja, pamćenja i za-

borava. Težeći nivelaciji likova sa partizanske strane, želeći da ih u što većoj meri učini predstavnicima mase, naroda, pokreta, on se i nesvesno povodio za ustaljenim predstavama koje o njima već postoje i nije ih prikazivao gradilački, u razvoju, u otkrivanju novih saznanja, u sumnjama koje ne bi smetale njihovim epskim zamislima, u vizijama o budućnosti koje ih nadahnuto vode, u ideološkim obračunima sa neprijateljima i sa sobom. Njegova knjiga o Kozari nema velikih likova koji bi kao stubovi bili ukopani u njene temelje. Šosa sa jednim trenutkom izuzetne usamljenosti u smrtnoj grozi, Lazar sa dečakom neustrašivo dijaloški rasplinut, pojedini komandanti, koji se nekad samo u zagradi pominju, žene koje se najčešće grubo i po imenima razlikuju, Skender čije bi čitanje moralo da bude prolom kroz svet za novi svet, sve je to ostalo skoro samo u skici, u brzom, izveštajnom ređanju pojedinosti, feljtonski i hroničarski naglašeno, i kao da u nenoj opštoj celini ima nešto od opela, od tih nostalgije, od uspomena na poznata mesta i ljude: — "Ovde smo zapili njemački tenk..." Ovde je poginuo Milisav Šurlan... — Ovde smo zarobili njemačkog majora... — Ovde je, 4. decembra, počeo poraj... — Ovde smo smazali ustašku bojnu... — Ovde su ostavljeni ranjenici..." Tako je i lik nemačkog majora Ditera, kome je u romanu dato mnogo mesta, prikazan kao kakvo lirsko, suzno, amatersko-slikarsko zanovetalo, koje se lomi po Kozari sa neakvim platnima i slikarskim nogarima, misleći na svoj plačni slikarski dar, na ženu i njen porodaj, tobož osuđujući rat i sumnjajući u svoju pobedu, na način koji bi mogao da ima nekakvog smisla u novinskim podlicima za jeftine senzacije, ali teško u velikom romanu sa neskrivenim pretenzijama da se uhvati i zadrži trenutak istorije.

S više uspeha, s više nužnih pojedinosti, Oljača je ulazio u složenu i opasnu ideologiju ustaštva i u nekoliko likova (fra-Agustina, pukovnika Franjevića, poglavika pa i Asina Podvornika i Mate Nosalića) učinio suštinski bližim i motivski opravdanim monstrum koji kaže psihologije koja potiče iz nižih strasti, bolesnih ambicija, iskrivljenju shvaćenju istorijskih tokova, nezadovoljstva poreklom i položajem. U tom pogledu, kada se jednom budu književno-istorijski sumirali značaj pojave, rezultati i draž prave neće se moći ostaviti po strani prvi ozbiljniji pokušaj da se svestranije ude u jednu ideologiju koja nam je donela toliko bratobilačkih zla (kao i čistištvo u Čosićevim *Deobama*).

Iz kratkih biografskih podataka vidi se da je Mladen Oljača bio jedan od najmlađih učesnika u oslobođilačkom ratu i revoluciji, gotovo dečak, i da se, na osnovu toga, s razlogom može pretpostaviti da je on rat doživljavao, pored onoga što je bilo strah, užas i smrt, i kao jednu vrstu neobične, čarima mašte uzbuđujuju igru, zamisljenu u dečakim snovima, hranjenu ustaničkim pričama, zamenjivanu i sublimiranu čas snom, a čas javom. Otuda i u romanu potresne slike narodnog zbega, popaljenih kuća, pustih njiva, golokukog i nezadržanog juraša žitka na neprijatelja doma i ognjišta, ali otuda i naivno-optimistička vizija Šose na vranom konju, neprikladnog humora u smrtnoj opasnosti, nevinih ljubavnih iluzija, ponekad gospodstvenog odnosa moćnika prema neudžnoj žrtvi. Dobija se utisak da je Oljača ovu knjigu pisao više kao učenik koji se s ponosom i poštovanjem čita događaja, nego kao borac koji nepomućenom ostricom umnog udara pravi rešni zahvat za stroži kritički sud. Kozara predstavlja ovome romanu neke tražičke kao ognjeni planete, bukijnski signal vidljiv preko svega kao svetionik ali će uz sve neodvojivo vezati ime njenog pisca među onima koji su dali zapažena svedočanstva o slavi ustanka i revolucije.

Vasilije KALEZIC

Ja bih se mogao zatvoriti u orahovu
ljusku pa se ipak smatrati kraljem
beskrajnog prostora, samo kad ne
bih imao ružnih snova.
Hamlet, II, 2.

Dugotrajno zatišje na zemlji izazva postupno pomračenje u kraljevstvu nebeskih velmoža, ali ne njihovog čudenstva to ne poremeti svakodnevnog veselos smrtnika. Najedini ovakvim nepoštovanjem, bogovi podignu nebo na još veću visinu, potpuno uvereni da će ljudе time podsetiti na sebe. Dosledno prirodnom zakonu gravitacije, pri tom se izmaknu stubovi i nebo padne na zemlju.

— Vasioniski potres! — mislili su bogovi. Propast neba zaprepastiće ljude i prisiliti ih da ga ponovo podižu.

Međutim, na zemlji se uopšte nije ni primetilo da neba nema. Ljudi odavno bejahu prestali da veruju u čuda. Poveravši u nauku, čovek je poverovao u sebe i proglasio se za boga. Pošto su svi bili bogovi, bogova nije bilo.

Ozlojeđenost božja počе da vapije za osvetom. Bogovi dođu na ideju da vlastoručno kazne drznike, te zato siđu na zemlju, uzmu ljudsko obličje i počnu održavati propovedi. Na nesreću, po zemlji su hodali i drugi nametljivci, koji su imali sva prava kao i ostali, pa ni bogove niko ozbiljno nije uzimao, sve dok jedan ne-uvise nestrupljivi i brbljivi bog nije prekorao granicu dozvoljenog. Njega optuže

DOMINUS VOBISCUM

zbog izazivanja nereda i ometanja gradana u obavljanju njihovih dužnosti. Na sudenju pravdao se bog neobičnim argumentima:

— Zemlji je potrebno nebo, njoj su potrebni bogovi! Setite se istorije pa čete videti da sam u pravu. A vi je, valjda, znate. Zašto me onda optužujete?

Tužilac je, nesumnjivo, morao posumnjati u uračunljivost okrivljenog, i, uz jednoglasnu saglasnost, poslao ga je na neuropsihijatrijski pregled. Bog je, naime, izgledao kao čovek, a tužilac nije ni pomišljao na mogućnost da još uvek ima bogova. Nalaz neurologa, koji su predstavljali nauku, potpuno je potvrdio sumnju tužilaca pa su boga umesto u kaznenopopravni poslali u zavod za duševne bolesnike.

To je traumatično delovalo na ostale bogove. — Ljudi su opet uverili bogu! Ponovila se još jednom njihova nerazumljiva drskost prema svojim stvaraoacima! Vekovima su patili zbog prve uverbe. Jevanci jaući dopirali su često do neba s namerom da izazovu sažaljenje, pa smo po-

mišljali i na oproštaj. Koliko bismo pogrešili! Posle ovog nečuvnog postupka, moralo bi ostati samo nebo.

Bogovi su se složili da je razapinjanje božjeg sina na krst bila uvreda nanosena više njegovoj fizičkoj egzistenciji, u stvari pokušaj, samo prividna uvreda časti, jer — bogovi fizički ne egzistiraju, a uostalom, taj je bio samo sin. Sadašnja drskost, međutim, ugrožava apsolutnu egzistenciju božanskog duha u ljudima. Dosad su do ovog zaključka, bogovi su se filozofski pomirili sa nastalom situacijom i, očekujući propast drskih podanika, nastavili da žive kao ljudi.

Ali bogovi su proizvoljno zaključivali. Niko na njih nije mislio. Ljudima je dosadilo da se zamaraju velikim idejama i da ratuju zbog njih pa su mirno živeli svoj građanski život. Radili su i bili zadovoljni radom. Rad im je postao i cilj i zabava.

Bogovima nije nikako bila jasna ova promena shvatanja. Rad je ranije bio teret, ugrožavanje slobode čovekove, jer je taj cenio iznad svega. A sad, pak,

prave se kao da su u radu otkrili neki ekstrakt slobode.

Apstraktne božanske zamerke nisu uznemiravale ljude.

— Da, kao da su govorili na nerazumno očekivanje bogova, mi smo nekada bili sposobni da velika dela. Hiljadama godina podizali smo sve nove i nove stubove da bismo se peli na nebo. Izmišlili smo u tu svrhu mnoge mašine za letenje i obili celu vasionu, ali nebo se uvek pelo više nego što smo mi mogli. I tako smo videli da nam je ovde na zemlji ipak najbolje.

Verovali smo u svoju snagu i upotrebljavali je na međusobno uništavanje. I to beše jedan od naših puteva na nebo. Postao je besmislen kad smo shvatili da prolivanje krvi služi samo podizanju spomenika — nekakvoj glupoj zameni nebeskog prestola.

Eh, ne brinite, znamo mi istoriju, stvarali smo je baš tako; vekovima smo živeli od nje i od njenih spomenika. (A bilo ih je mnogo i raznovrsnih.) Ugredili smo se i estetski vaspitavali. Čas gradili, čas rušili, pa opet gradili slavači ponešto i srušeno. Ponavljalo se, dugo pa je postalo dosadno.

Što je najvažnije, iscipirajući smo se više nego što smo morali. Zato smo iskoristili snagu našeg duha, smestenog u nezainteresovanu nauku i ratobornu tehniku, da miroljubivo uredimo život što bolje možemo i prestali smo sa ratovima.